УДК (UDC) 94: 281.93] (477-25) : 316.7] "1851/1920"] (045)
DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2024.2(46).714

KYIV PROTECTION OF THE MOTHER OF GOD CONVENT IN SOCIAL AND CULTURAL SPACE OF BIG CITY IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – EARLY 20TH CENTURY

Oleksandr Chuchalin
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Uman, Ukraine)
e-mail: aleksandr02.1989@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3876-8237

ABSTRACT

The purpose of the research paper is to study the history of the foundation, spatial development, financial, economic, and charitable activities of Kyiv Protection of the Mother of God Convent (Kyiv-Pokrovskyi Convent) and to clarify the importance of convents and their monasticism in the social and cultural space of a big city in the second half of the 19th – early 20th century.

The scientific novelty. The history of Kyiv Protection of the Mother of God Convent in the second half of the 19th – early 20th century, the formation of its architectural and economic complex, the social composition of the nuns, financial and economic activities, and its place in the social and cultural space of Kyiv are studied. Archival materials reflecting various aspects of the history of Kyiv Protection of the Mother of God Convent are introduced into scientific circulation.

Conclusions. The second half of the 19th century was marked by a change in government policy toward the Russian Orthodox Church and its monasteries, which allowed Kyiv Eparchy to restore some abodes and establish new ones. Kyiv Protection of the Mother of God Convent, established in 1889, was the last such institution to be built in Kyiv during the synodal period. However, in a short time, the abode managed to become an important spiritual center, shaping the spiritual authority of the nuns and the aesthetic impact of solemn monastic services, influencing the cultural atmosphere of the big city.

The abode's location in the central part of Kyiv was crucial for its economic, social, and cultural activities. Status of a big city and the goal of its founder to organize such a convent influenced the contingent of nuns and novices, which distinguished this convent from other abodes of the eparchy. The first-class monasteries, which included Kyiv Protection of the Mother of God Convent, where nuns lived together, were more likely to be entered by representatives of the nobility. As a rule, the reverend mothers of this convent were representatives of the so-called 'educated monasticism.'

Socio-economic and socio-political changes that occurred in the second half of the 19th – early 20th century contributed to the fact that the traditional religious function of Orthodox monasteries no longer met the needs of the times. In this regard, special attention was paid to the establishment of educational institutions at monasteries, and the strengthening of charitable, cultural, and educational activities. The processes of urbanization, commercial, and industrial development of Kyiv encouraged the convent's leadership and nuns to keep up with the times and meet the needs of the surrounding society. Thanks to the monasteries, Kyiv, given the rapid transformational changes in society, continued to preserve its unique image of the ancient Christian capital. At the same time, the monasteries became part of the urban environment, skillfully using the results of urbanization and economic development, combining the significance of religious, historical, and cultural centers. Visiting them by pilgrims and travelers acquired not only the character of worship of the shrine but also had an educational character.

Keywords: Orthodox Church, Kyiv Eparchy, Kyiv Protection of the Mother of God Convent, Hegumenia, nun, novice, charity, parochial school, hospital

Києво-Покровський жіночий монастир у соціокультурному просторі великого міста другої половини 19 – початку 20 ст.

Олександр Чучалін
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (Умань, Україна)
e-mail: aleksandr02.1989@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3876-8237

Анотація

Метою статті є дослідження історії заснування, просторового розвитку, фінансово-господарської та благодійницької діяльності Києво-Покровського жіночого монастиря та з'ясування значення жіночих монастирів та їх чернецтва у соціокультурному просторі великого міста другої половини 19 – початку 20 ст.

Наукова новизна. Досліджено історію Києво-Покровського жіночого монастиря другої половин 19 – початку 20 ст., формування його архітектурно-господарського комплексу, соціального складу черниць, фінансово-господарської діяльності, місця у соціокультурному просторі Києва. До наукового обігу введено архівні матеріали, що відображають різні аспекти історії Києво-Покровського монастиря.

Висновки. Друга половина 19 ст. ознаменувалася зміною урядової політики щодо Російської православної церкви та її монастирів, що дозволило Київській єпархії відновити окремі обителі та заснувати нові монастирі. Києво-Покровський жіночий монастир, заснований у 1889 р., був останнім монастирем збудованим у місті Києві в синодальний період. Однак, за короткий час обитель змогла стати важливим духовним центром, сформувати духовний авторитет черниць та естетичний вплив урочистих монастирських богослужінь, вплинувши на культурну атмосферу великого міста.

Розташування обителі у центральній частині Києва стало вирішальним з точки зору її господарської та соціокультурної діяльності. Статус великого міста та мета його засновниці з організації такого монастиря впливали на формування складу черниць і послушниць, що відрізняло цей монастир від інших обителей єпархії. У першокласні монастирі, до яких належав і Києво-Покровський спільножительний жіночий монастир, частіше вступали представниці дворянського стану. На посаді настоятельниць цього монастиря були, як правило, представниці так званого «освіченого чернецтва».

Соціально-економічні та суспільно-політичні зміни, що припали на другу половину 19 – початок 20 ст. сприяли тому, що традиційно релігійна функція православних монастирів уже не задовольняла потреб поставлених часом. У зв'язку з цим особлива увага приділялася відкриттю при монастирях навчальних закладів, посиленню благодійницької та культурно-просвітницької діяльності. Процеси урбанізації та торгово-промислового розвитку Києва спонукали керівництво та чернецтво монастиря йти в ногу з часом, відповідати запитам оточуючого соціуму. Завдяки монастирям, Київ, в умовах стрімких трансформаційних змін суспільства, продовжував зберігати свій неповторний образ древньої християнської столиці. У той же час монастирі ставали частиною міського середовища, вміло використовуючи результати урбанізації та економічного розвитку, поєднували значення релігійних та історико-культурних центрів. Їх відвідування прочанами та мандрівниками набувало не лише характеру поклоніння святині, але мало і просвітницький характер.

Ключові слова: Православна церква, Київська єпархія, Києво-Покровський монастир, ігуменя, черниця, послушниця, благодійництво, церковно-приходська школа, лікарня

Вступ

На сучасному історичному етапі жіноче чернецтво, як історико-культурний феномен, викликає значний науковий інтерес у професійних дослідників. В історії України жіночі монастирі відігравали значну роль. Особливо активно діяльність жіночих обителей проявилася у другій половині 19 – на початку 20 ст., коли трансформацій зазнавали всі сфери суспільного життя. Формування культурного ландшафту, участь в організації благодійницької допомоги, внесок у розвиток економіки, освіти та культури доводять включеність жіночих монастирів до соціокультурних процесів міст України. Сьогодні відбувається відродження старих і заснування нових жіночих монастирів, продовжуються традиції чернечого подвижництва, різні форми зовнішнього, суспільного служіння. З'ясування місця та ролі жіночих обителей та їх черниць і послушниць в історії України загалом та її окремих регіонів заслуговує сьогодні уваги науковців.

Не дивлячись на сучасний значний інтерес до історії Православної церкви в Україні, історія монастирів Києва другої половини 19 – початку 20 ст. залишається маловивченою. Спеціальних комплексних досліджень, присвячених монастирям Києва вказаного хронологічного періоду, практично не існує, не дивлячись на те, що саме у цей період спостерігається зростання чисельності монастирів і чернецтва Київської єпархії. Зокрема, у 19 ст. тут було засновано чотири нових монастирі, три з яких – у самому Києві. Серед новостворених монастирів особливий дослідницький інтерес представляє заснований у 1889 р. Києво-Покровський жіночий монастир, його просторовий розвиток, господарсько-економічна й освітньо-благодійницька діяльність, місце та роль у соціокультурному середовищі великого міста.

Метою даної статті є дослідження історії заснування, просторового розвитку, фінансово-господарської й освітньо-благодійницької діяльності Києво-Покровського жіночого монастиря, показавши значення жіночих монастирів та їх чернецтва у соціокультурному просторі великого міста другої половини 19 – початку 20 ст. Значний інтерес представляє питання про господарське та фінансово-економічне життя Києво-Покровського монастиря, вплив пореформеного періоду другої половини 19 – початку 20 ст. на економіку обителі, а також суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації на здійснення ним освітньої й благодійницької діяльності. Досліджувані у цій статті питання до сьогодні не знайшли достатнього відображення в історичній літературі.

Огляд літератури

Києво-Покровський жіночий монастир відноситься до числа обителей Київської єпархії з ненаписаною історією. Дослідження історії православних монастирів синодального періоду, які включають загальний огляд і монастирів міста Києва другої половини 19 – початку 20 ст., було здійснено окремими істориками дорадянського періоду – сучасниками тих процесів. Це була низка праць узагальнюючого характеру. Серед них варто назвати працю П. Знаменського[1], тритомник В. Звіринського[2], зведення статистичних даних по

[1] *Знаменский П.С.* История Русской церкви. Казань: Университетская типография, 1870. 440 с.

[2] *Зверинский В.В.* Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи, с библиографическим указателем. Санкт-Петербург: Типография В. Безобразова и Комп., 1890-1897. Т. 1-3.

землеволодіннях церков і монастирів М. Любинецького[3], книгу-довідник Л. Денисова[4]. Інформація про Києво-Покровський монастир у цих виданнях є досить обмеженою, зводиться лише до короткої історико-статистичної довідки про обитель.

Спеціальних досліджень з історії монастирів Київської єпархії другої половини 19 – початку 20 ст. у радянський період не видавалося. Єдиною книгою, де розглядалися питання майнового становища монастирів на початку 20 ст. та націоналізація радянською владою цього майна, варто назвати дослідження Ф. Зибківця[5]. Серед зарубіжних істориків-емігрантів окремий інтерес представляє праця І. Смолича[6], видана в Німеччині німецькою мовою у 1952 р., російськомовне перевидання якої з'явилося у 1996 р.

Сучасний етап у дослідженні історії монастирів Київської єпархії в українській історіографії характеризується зростаючим інтересом до питань історії Православної церкви в Україні[7]. Вже з початку 1990-х рр. спостерігається комплексний підхід, що передбачає з'ясування культурно-історичної ролі окремих монастирів Київської єпархії, їх місця у розвитку економіки регіону та значення як релігійно-культурних центрів[8]. Праці цих авторів написано у краєзнавчому ключі і вони мають більше науково-популярний характер. Однак, у цьому скупому переліку наукових праць у представленому авторами контексті, немає дослідження з історії та архітектурно-культурного значення Києво-Покровського монастиря.

Вивчення феномену жіночого чернецтва, як цілісного історико-культурного явища оточуючого простору, має значення для вітчизняної та світової культури. Традиційно з жіночим чернецтвом пов'язують моральні ідеали та цінності, а також різні напрями подвижницької діяльності. Тому дослідження історії жіночих монастирів є особливо актуальним у кризовій ситуації та у період масових змін ціннісних орієнтирів сучасного суспільства.

Монастирі Києва синодального періоду

Упродовж синодального періоду (1786-1917 рр.) чисельність монастирів Київської єпархії зазнавала змін. З поширенням у 1786 р. на українські землі

---

[3] *Любинецкий Н.А.* Землевладение церквей и монастырей Российской империи. Санкт-Петербург: Синод. тип., 1900. Ч. 1-4.

[4] *Денисов Л.И.* Православные монастыри Российской империи. Москва: Издание А.Д. Ступина, 1908. 984 с.

[5] *Зыбковец В. Ф.* Национализация монастырских имуществ в Советской России (1917-1921 гг.). Москва, 1975. 205 с.

[6] *Смолич И.К.* История Русской Церкви. 1700-1917. Книга 8. Ч. 1. Москва: Издательство Валаамского Спасло-Преображенского монастыря, 1996. 830 с.

[7] *Чучалін О.* Організація управління православним монастирями РПЦ у XVIII – на початку XX ст. *Консенсус.* 2023. № 1. С. 20-32; *Сокирська В., Вовк А.* Київські монастирі XIX – початку XX ст. у церковній та світській історіографії дорадянського періоду. *Консенсус.* 2023. № 4. С. 151-163; Chuchalin, O. (2024). Typology and structure of monasteries of the kyiv diocese during the synodal period (the end of the 18th – the beginning of the 20th century). East european historical bulletin, (31), 36–49. https://doi.org/10.24919/2519-058X.31.306361

[8] *Кілессо Т.* Видубицький монастир. Київ: Техніка, 1999. 127 с.; *Крижановська О.* Києво-Флорівський (Вознесенський) жіночий монастир в документах та матеріалах XVI – початку XX ст. Київ, 2001. 102 с.; *Дегтярьов М.Г., Реутов А.В.* Михайлівський Золотоверхий монастир. Київ: Техніка, 1997. 160 с.

положень церковної реформи, запровадженої російською імператрицею Катериною II у 1764 р., та політики наступних російських імператорів і Святійшого Синоду, в Київській єпархії було ліквідовано 7 православних монастирів: 6 чоловічих – Братський Богоявленський (1787), Спасо-Софійський (1787), Межигірський Преображенський (1787), Пустинно-Микільський (1831), Георгієвський Белілловський (1840), Лебединський Георгієвський (1845) і жіночий – Богоявленський Михайлівський (1789)[9].

Однак уже впродовж 19 ст. спостерігається поступове зростання чисельності православних монастирів, особливо жіночих. Це свідчило про прихильність вищих органів державної влади до чернецтва та відображало характерні для того часу тенденції – зростання соціальної функції монастирів і ролі приватної благодійності. Згідно статистичних даних, у Російській імперії станом на 1810 р. налічувалося 94 жіночі монастирі. До 1900 р. їх число зросло до 325, а на 1914 р. їх налічувалося вже 475[10]. Зростання чисельності монастирів стало наслідком, у тому числі, й серйозних трансформацій у патріархальних соціально-економічних відносинах, що відбулися після скасування кріпосного права. Не змігши адаптуватися до стрімких соціально-економічних змін, значне число людей опинилося у складних життєвих обставинах і шукало підтримки та допомоги у православних обителях.

Зміна урядової політики щодо РПЦ та її монастирів дозволила й Київській єпархії відновити окремі обителі, заснувати нові монастирі, пустині та скити. Станом на початок 1880-х рр. у Київській єпархії нараховувалося 20 православних монастирів (15 чоловічих і 5 жіночих), 9 з яких (7 чоловічих і 2 жіночих) розміщувалися безпосередньо у Києві[11]. В них проживали чернецтво, послушники та послушниці й особи, що перебували на випробуванні. Монастирі Києва здавна славилися своєю історією, зберігали значне число святинь і стали центрами духовного життя великого міста, відігравали важливу роль у його репрезентації. Вони щороку приймали по кілька тисяч богомольців-мандрівників і любителів старовини. Авторитетність обителі багато в чому визначалася духовним авторитетом його чернецтва. Саме чернецтво та настоятель/настоятельниця монастиря впливали на внутрішній уклад життя обителі. Монастирі Києва упродовж століть користувалися привілеями столичної обителі та покровительством світської і духовної влади. Їх розташування на території великого міста сприяло тісній взаємодії з мирським середовищем, що створювало умови для формування особливого типу обителі, який переважно і визначав склад чернецтва.

Київські монастирі були об'єктами притягнення представників практично всіх верств суспільства. Після скасування кріпосного права соціальний склад їх чернецтва суттєво змінився внаслідок збільшення частки селянства. Це можна пояснити тим, що окрім релігійних мотивів, долучення до монастирського життя певною мірою піднімало соціальний статус селянства. Одночасно зростало число і

---

[9] *Зверинский В.В.* Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи, с библиографическим указателем. Т. 1: Преобразования старых и учреждение новых монастырей с 1764-95 по 1 июля 1890 год. Санкт-Петербург: Типография В. Безобразова и Комп., 1890. 314 с.

[10] *Смолич И.К.* Русское монашество: 988-1917 гг. Жизнь и учение старцев. Москва, 1999. С. 291.

[11] Памятная книжка Киевской губернии. Киев, 1915. С. 199-200.

представників дворянства, особливо жіночого. Дівчата, виховані в освічених сім'ях у дусі релігійності, та й дорослі жінки, йшли до монастиря, шукаючи спокою від складних життєвих обставин, старанно працювали поряд з міщанками та селянками. З другої половини 19 ст. прошарок із дворянства відіграє у чернецтві усе помітнішу роль. З'являється навіть термін «монахині-аристократки». Окремі дворянки, приймаючи чернечий постриг, досить швидко очолювали обителі, завдяки своїй освіченості та зв'язкам у високих соціальних колах ставали ігуменями монастирів, а окремі з них навіть їх засновували за власним почином, без всякого сприяння на те церковної влади.

Заснування Києво-Покровського монастиря

Одним із переконливих прикладів реалізації такого виду особистої ініціативи може стати Києво-Покровський жіночий монастир. Його засновницею та першою настоятельницею була велика княгиня Олександра Петрівна Романова (1838-1900 рр.) – дружина старшого брата російського імператора Олександра II та тітка російського імператора Олександра III. Паралізована внаслідок отриманих травм від нещасного випадку, розлучена з чоловіком, княгиня з 1881 р. мешкала у Києві, де прийняла чернечий постриг під ім'ям Анастасії. У 1889 р. нею було прийнято рішення заснувати жіночий монастир з безкоштовними лікарнями для бідних людей, догляд за якими здійснюватимуть черниці та послушниці монастиря. Це був не поодинокий випадок, коли високоосвічена жінка з вищих верств суспільства, яка значну частину свого свідомого життя провела у світському побуті та мирських розвагах, перетворилася в аскетичну ігуменю-сподвижницю і, як приклад, власним коштом створила потужну обитель у самому центрі Києва.

Постановою Святійшого Синоду від 21-23 червня 1889 р. в садибі великої княгині Олександри Петрівни, що розташовувалася на Лук'янівській ділянці міста Києва, дозволялося створити спільножительний жіночий монастир із назвою «Покровський»[12]. Для розбудови території майбутнього монастиря, Олександра Петрівна за власний кошт придбала ще дві суміжні ділянки землі.

Ще до цього садиба княгині Романової на Лук'янівці мала у своєму розпорядженні 6 десятин землі з будівлями. Грамотою Святійшого Синоду до власниці маєтку від 12 липня 1889 р. було визначено принцип використання переданого під монастир майна. На території садиби розміщувався храм, великий будинок, який було вирішено використовувати під чернечі келії, а також для поселення вдів і молодих жінок-послушниць. У 12 інших будинках планувалося відкрити безкоштовну лікарню, аптеку, безкоштовне училище для дівчаток, рукодільну майстерню, готель для паломників і мандрівників. Планувалася також тут організація кухні, просфорні, пральні, теплиці, пасіки, монастирський господарський двір з худобою, конюшнями. На початковому етапі утримання усього цього монастирського господарства та його соціальної інфраструктури здійснювалося за кошти великої княгині. Це було її особисте бажання, зафіксоване у постанові Святійшого Синоду та наданій їй про це грамоті[13].

---

[12] Об утверждении в городе Киеве женского Покровского монастыря в усадьбе Ее Высочества Великой княгини Александры Петровны. *Церковные ведомости*. 1889. № 27. С. 264.

[13] Грамота Святейшего Синода на имя Великой княгини Александры Петровны на учреждение сего монастыря. *Церковные ведомости*. 1889. № 27. С. 282.

УПРАВЛІННЯ ОБИТЕЛЛЮ, ЧИСЕЛЬНІСТЬ ЧЕРНИЦЬ ТА ЇХ СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД

Головною рисою відносин світської та духовної влади у Російській імперії 19 – початку 20 ст. був абсолютний контроль держави за діяльністю церкви. Православну церкву в цей період було фактично перетворено на державний інститут. Управління монастирями та їх діяльність суворо регламентувалися державною владою. Усі питання, пов'язані з відкриттям нових і ліквідацією старих приходів, заснуванням і закриття монастирів, духовних шкіл, укладенням шлюбів і відлученням від церкви єпископи мали вирішувати з дозволу Святійшого Синоду.

З моменту свого заснування Києво-Покровський жіночий монастир було визначено спільножительною обителлю 1 класу, що перебувала в єпархіальному управлінні та мала чітко виражену внутрішню і зовнішню адміністративну структуру у вигляді посадових духовних осіб, затверджених, як правило, правлячим архієреєм і Святійшим Синодом.

Управління Покровською жіночою обителлю носило класичний характер. Очільницею монастиря була настоятельниця в сані ігумені, яка призначалася указом Святійшого правлячого Синоду. Скарбничну, ризничну, благочинну (монастиря) й економку призначав на ці посади правлячий архієрей – митрополит Київський і Галицький. Усі особи на цих посадах формували монастирську верхівку, яка у побутовому та матеріальному відношенні жила дещо інакше, ніж пересічні черниці. Вони допомагали настоятельниці в управлінні господарсько-економічною діяльністю обителі, формували її найближчу раду.

Як було зазначено вище, за своїм статутом Києво-Покровський жіночий монастир був спільножительним. Отримання монастирем такого статусу було пов'язано з бажанням Святійшого правлячого Синоду ще у 1869 р. провести загальну реформу монастирів, якою передбачалося спільножительний статут поширити на всі православні монастирі. Та реформа не вдалася, певно з причин сильного спротиву самого чернецтва. Деякі монастирі все ж переводили на спільножительний статут. Його запроваджували і в новостворюваних монастирях. Ознакою спільножительних монастирів було те, що, за розпорядженням настоятеля/настоятельниці, вони забезпечували чернецтво усім необхідним. Відповідно, і результати праці чернецтва у таких монастирях були спільними, отримані доходи були власністю обителі та ченців. У штатних спільножительних монастирях виділені з державної скарбниці кошти надходили до монастиря та використовувалися на спільні потреби обителі[14].

У випадку Покровського монастиря в Києві це означало, що черниці отримували все необхідне від монастиря, а свою працю з різного виду послуху, що призначався настоятельницею, віддавали на користь обителі. У такого типу монастирях чернецтво не могло мати якусь власність.

Першою настоятельницею Києво-Покровського монастиря стала сама засновниця обителі – Олександра Петрівна. Згодом, указом Синоду від 18 березня 1890 р. настоятельницею цього монастиря було призначено монахиню Московського Страсного монастиря Неофіту. Цю посаду вона обіймала до січня 1891 р. і потім її було повернуто на попереднє місце перебування. Нову настоятельницю обителі було призначено вже резолюцією митрополита Київського і Галицького Платона. Нею стала черниця Києво-Флорівського

[14] Разъяснительные постановления Святейшего синода. *Церковные ведомости*. 1899. № 11. С. 65.

жіночого монастиря Калісфенія, яку 30 січня 1891 р. було посвячено в сан ігумені. Після її смерті у жовтні 1902 р. указом Святійшого Синоду від 30 жовтня 1902 р., за поданням митрополита Київського і Галицького Феогноста (Лебедєва), очільницею Києво-Покровського жіночого монастиря було призначено настоятельницю Ржищівського спільножительного монастиря ігуменю Мелитину[15].

Ігуменя Мелитина (в миру – Марія Філіпова) на час призначення її настоятельницею Києво-Покровського монастиря мала 59 років. Вона була дворянського походження. Її батько – відставний полковник, поміщик з Рязанської губернії – дав донці гарну освіту. У минулому ігуменя Мелитина була випускницею Петербурзького Смольного інституту. Однак, життєві обставин спонукали її в липні 1887 р. стати послушницею Ржищівського жіночого монастиря Київської єпархії. Тут вона виконувала функції діловода обителі, де, згідно указу Київської духовної консисторії від 23 серпня 1890 р., її було пострижено в монахині цієї обителі[16]. Освіченість, активність та старанність у виконанні всіх поставлених перед черницею Мелитиною завдань не залишалися не поміченими єпархіальним керівництвом. Уже в квітні 1893 р. за поданням митрополита Київського і Галицького Іоанікія (Руднєва), Святійшим правлячим Синодом монахиню Мелитину було зведено в сан ігумені Ржищівського Спасо-Преображенського монастиря. Самі урочистості відбувалися під час Літургії у Києво-Флорівському жіночому монастирі.

За увесь свій час перебування на посаді ігуменю Мелетину було удостоєно високих нагород. Зокрема, у 1895 р. Святійшим Синодом її було нагороджено наперсним хрестом, у 1898 р. – срібною медаллю від імператора Олександра III. Також в її послужному списку були нагороди від митрополита Київської єпархії та Товариства Червоного Хреста.

Після смерті ігумені Мелетини у січні 1911 р., указом Святійшого Синоду від 8 лютого 1911 р. новою очільницею монастиря було призначено настоятельницю одного з монастирів Нижньогородської єпархії ігуменю Магдалину. Вона обіймала посаду настоятельниці Києво-Покровського монастиря до своєї смерті 30 жовтня 1912 р. У грудні 1912 р. указом Святійшого Синоду настоятельницею монастиря було призначено очільницю жіночої общини з Калузької єпархії 42-річну дворянку Софію (Гриньову)[17].

Чисельність і соціальний склад черниць і послушниць Києво-Покровського монастиря відображали соціально-економічні зміни, що стали характерними для пореформеного періоду. Період другої половини 19 – початок 20 ст. став сприятливим для зростання чисельності жіночих монастирів, черниць і послушниць у цих обителях. Зокрема, в Російській імперії у період з 1881 по 1890 рр. виникло 160 нових обителей, переважно жіночих. Якщо станом на 1855 р. їх було 129, то у 1881 р. – вже 183, а у 1902 р. – 362[18].

Це було пов'язано з тим, що скасування кріпацтва, підрив основ патріархальної

---

[15] Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). Ф. 183. Оп. 1. Спр. 490. Арк. 260.
[16] Ibid. Арк. 273.
[17] ЦДІАК України. Ф. 183. Оп. 1. Спр. 541. Арк. 429.
[18] *Рубакин Н.А.* Россия в цифрах. Страна. Народ. Сословия. Классы. Санкт-Петербург: Изд-во «Вестник знания», 1912. С. 80.

сім'ї принесли суттєві зміни і в становище жінки у суспільстві. Отримання відносної свободи та можливість прийняття самостійних рішень орієнтували окремих представниць жіночої статті знайти спокій від мирських справ і проблем у православних обителях. У цьому переконує й аналіз послужних списків у частині чисельності насельників монастирів. Жіночі обителі ставали більш багатолюдними, ніж чоловічі. Скасування кріпосного права у 1861 р. відобразилася і на становищі жінки-селянки. Хоча патріархальні та консервативні звичаї в селянських сім'ях продовжували домінувати, однак юридично селянська дівчина чи вдова отримували після реформи відносну свободу та самостійність у прийнятті рішень. Бажання навчатися та бути активною у виборі життєвого орієнтиру, пасивний протест проти чоловічого домінування в сім'ї часто приводили представниць практично всіх верств тогочасного суспільства до монастирів. Прикладом може стати Покровський жіночий монастир у Києві. За штатом ця обитель могла утримувати настоятельницю, 24 черниці та 100 послушниць. Насправді ж, згідно послужних списків, наприклад, 1912 р., у монастирі перебувало 58 монахинь, 147 указних послушниць і 443 послушниці, що перебували на трудовому випробуванні. У монастирському училищі на повному його утриманні за штатом навчалися 20 учениць, зверх штату – 51 дитина та працювало 4 вчителів. Усього монастир утримував 693 особи[19]. Це свідчило про значні матеріальні можливості обителі у забезпеченні такої кількості людей.

Чернецтво монастиря формувалося з представниць різних станів: селян, містян, козацтва та духовенства. Помітну роль серед монахинь другої половини 19 ст. починає відігравати незначний прошарок вихідців із дворян. Як засвідчує практика, ця категорія монахинь не завжди зливалася з рештою чернецтва, продовжуючи вважати себе дворянками і багато в чому зберігали погляди та психологію вищого стану і, звичайно, свої старі зв'язки. Київські монастирі загалом, і новостворений Покровський монастир зокрема, мали славу потужних духовних і господарських центрів, що динамічно розвивалися в умовах великого міста та притягували під свій дах бажаючих нести чернечий послух не лише мешканок українських губерній, а й жительок практично з усієї європейської частини Російської імперії. Монастирі для Києва зберігали своє, перш за все, традиційне та важливе значення культурно-духовного центру, місце зосередження православних святинь, духовного авторитету чернецтва та мали естетичний вплив на оточуюче населення. Київ також мав потужний вплив на свої монастирі. Його статус впливав і на склад чернецтва, і на їх господарську та благодійницьку діяльність.

Архітектурно-господарський комплекс монастиря

Упродовж досліджуваного періоду Покровська жіноча обитель у Києві швидко розбудовувалася. Архітектурно-господарський комплекс монастиря став прикрасою міста. Його формували собори, одно- та двоповерхові житлові будинки з чисельними келіями для черниць, господарські споруди, освітні та благодійницькі заклади.

Сам Києво-Покровський монастир розташовувався на Лук'янівці, у середмісті Києва. До монастиря вели чотири входи з різних сторін: з Дионісівського провулку

[19] ЦДІАК України. Ф. 183. Оп. 1. Спр. 528. Арк. 352-442.

через Святі ворота, через Економічні ворота біля монастирського готелю, з Львівської вулиці повз закритий цвинтар Вознесенської церкви та з північного боку від Глибоцького шосе.

На території монастиря розташовувався трипрестольний дерев'яний собор, зведений на кам'яному фундаменті та висвячений у 1889 р. Головний середній престол було збудовано на честь Покрови Пресвятої Богородиці, правий (південний) – Пророка Іллі і лівий (північний) – в ім'я Всіх Святих. До собору прилягала домова церква, названа на честь Архістратига Михайла, а також ризниця, Михайлівська трапезна, кілька майстерень: живопису, ризниця та взуттєва. Тут також розміщувалася бібліотека, канцелярія, покої засновниці монастиря, келії настоятельниці, черниць і послушниць.

21 серпня 1896 р. за особистої присутності російського імператора Миколи I з дружиною, було закладено будівництво двоповерхового п'ятипрестольного Свято-Миколаївського собору в ім'я Миколи Чудотворця. Будувався собор за проєктом колишнього київського єпархіального архітектора В. Ніколаєва[20]. Його зведення було тривалим у часі. Загальна сума будівництва собору склала 400 тис. руб., майже половину з яких були власні пожертви засновниці Києво-Покровського монастиря великої княгині Олександр Петрівни. Після її смерті у квітні 1900 р., будівництво собору було призупинено через брак коштів[21]. Для завершення цього масштабного проєкту, пов'язаного з ім'ям російського царедворця, Святійший Синод змушений був звернутися до імператора з проханням оголосити по всій Російській імперії кружечний збір. У грудні 1901 р. у газеті «Церковные ведомости» також було розміщено звернення митрополита Київського і Галицького Феогноста (Лебедєва) із закликом робити пожертви для допомоги Києво-Покровському монастирю у завершенні будівництва головного собору. Для збору коштів при монастирі було створено комісію у складі: єпископа Уманського Сергія, настоятельниці монастиря ігумені Калісфенії, члена Київської духовної консисторії, протоієрея Павла (Преображенського), протоієрея Преображенського монастиря Йосипа (Гордієвського)[22].

Височайшим повелінням дозвіл на цей збір коштів було оголошено у серпні 1902 р. Всеросійський кружечний збір, що було проведено за імператорським повелінням до свята Покрови в жовтні, дав більше 65 тис. руб. Решта суми була наповнена благодійними пожертвами та власними коштами меценатів. За свідченням матеріалів монастирського звіту за 1907 р., вже було зведено великий собор довжиною у 25 сажнів і шириною у 18 сажнів. Завершено ж було остаточне його облаштування та висвячення лише у травні 1911 р.[23]

У 1889 р. на території монастиря було збудовано двоповерховий дерев'яний корпус хірургічної лікарні на 60 ліжок, при ньому – домова церква на честь лікаря Преподобного Агапіта Печерського. У лікарні використовувалося електричне освітлення, було обладнано водопровід та каналізацію. У 1896 р. було збудовано

---

[20] Освящение нового собора в Киево-Покровськом монастыре. *Киевские епархиальные ведомости.* 1911. № 20. С. 476.

[21] Определение Святейшего Синода от 7/19 декабря 1901 г. № 4998. *Киевские епархиальные ведомости*. 1902. № 16. С. 433.

[22] Определение Святейшего Синода от 7/19 декабря 1901 г. № 4998. *Киевские епархиальные ведомости*. 1902. № 16. С. 434.

[23] ЦДІАК України. Ф. 179. Оп. 1. Спр. 54. Арк. 6.

окремий аптечний корпус з кам'яним підвалом. У 1897 р. на кошти засновниці монастиря княгині Олександр Петрівни було збудовано приміщення аптеки, амбулаторію, ізолятор, безкоштовну лікарню для приходящих хворих з газовим освітленням, двоповерховий корпус терапевтичного відділення на 40 ліжок, також з домовою церквою при ньому, названої на честь Божої Матері. Цей корпус уже було обладнано електричним освітленням, паровим опаленням і всім необхідним «…на вимогу новітньої медицини»[24]. Саме у цьому хірургічному відділенні вперше у Російській імперії з'явився рентгенівський апарат.

Також тут було збудовано великий двоповерховий корпус. На його першому поверсі розміщувалося лікарняне відділення для хронічних хворих, на другому – келії для черниць. Ще один дерев'яний двоповерховий корпус, перший поверх якого було обладнано 25 ліжкам для незрячих хворих, а другий – келіями для сестер.

У 1911 р. було закінчено будівництво нової хірургічної лікарні вже на 70 ліжок. Для завершення її тривалого будівництва у 1910 р. з кошторису фонду екстреної допомоги державної скарбниці було виділено 80 тис. руб.[25] Це вже було приміщення, збудоване за новими технічними правилами, з використанням електричного освітлення, вентиляції та центрального водяного опалення, обладнане за новітніми вимогами тодішньої медицини.

На території монастиря також було збудовано великий двоповерховий дерев'яний корпус для монастирського двокласного училища з гуртожитком для дітей-сиріт, що у ній навчалися. У цьому корпусі використовували газове освітлення. Окремо було збудовано двоповерховий корпус з келіями для черниць.

Загалом, упродовж 1899-1911 рр. на території монастиря було збудовано більше 30 споруд різного виду та призначення: собор, церкви, церковно-приходська школа з гуртожитком і притулком для учениць, лікарняні корпуси з ізолятором, аптечний корпус, притулки для сліпих і хронічно хворих, житлові будинки з келіями для черниць і послушниць, приміщення для майстерень, баня, пральня, окремі кухні для черниць і для лікарень, колодязі. Звукову присутність монастиря у середмісті Києва забезпечувала дзвіниця на 11 дзвонів. Також на території обителі було збудовано каплицю для відспівування покійників, медичну лабораторію, музей, оранжерею, дві теплиці, бакалійну лавка, склади та комори. Проектування та будівництво на території монастиря йшли в ногу з часом, активно впроваджувалися передові на той час технології. Практично усі будівлі зводилися на кам'яному фундаменті з підвалами, були обладнані пічним, а нові – водяним опаленням, мали газове та електричне освітлення, водопровід і каналізацію. Вже з 1903 р. монастир активно використовував телефонний зв'язок, функціонувала фотографічна майстерня. Усю територію монастиря було обнесено високим кам'яним парканом, верхня частина якого була покрита металом.

За межами території монастиря знаходилися й інші монастирські будівлі. Зокрема, це були двоповерховий дерев'яний готель для приїжджих і прочан та одноповерхова будівля готельної кухні, одноповерховий літній готель для прочан, двоповерховий дерев'яний будинок для духовенства, одноповерховий дерев'яний будинок для найманих працівників, конюшня та каретний сарай з сінниками, будівля слюсарні. Усі ці будівлі виглядали добротними, вони були дерев'яними на

[24] ЦДІАК України. Ф. 183. Оп. 1. Спр. 490. Арк. 251.
[25] ЦДІАК України. Ф. 183. Оп. 1. Спр. 528. Арк. 354.

кам'яних фундаментах, з металевими дахами, пофарбованими жовтою масляною фарбою. В середині усі будівлі були поштукатурені та пофарбовані, мали водопровід. Усі споруди та майно монастиря були застрахованими.

ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Для підтримки своєї життєдіяльності жіночі монастирі використовували різні види господарської діяльності. Реформи другої половини 19 ст. потягнули за собою економічний розвиток, у тому числі й регіонів. Тому жіночим монастирям було необхідно запроваджувати у своїй діяльності нові форми господарювання. З цією метою у вересні 1903 р. за височайшим дозволом Києво-Покровським монастирем було придбано сусідню з ним садибу панів Сирановичів по Дионісівському провулку, що була неподалік монастирських Святих воріт. Площа тієї садиби складала 1 274 кв. сажні. Тут розміщувався триповерховий кам'яний дім, флігель і нежитлові будівлі. Будинок і флігель мали 12 квартир, які монастирем здавалися в оренду[26].

З господарських споруд були комора для зберігання збіжжя, тваринницька ферма, двір для худоби, сінник. Монастирське господарство доповнювали пасіка на 50 вуликів, 2 коней для виїзду, 5 робочих коней, 4 пари волів, 45 корів та іншої дрібної худоби[27].

Землі під Києво-Покровським монастирем і садибою нараховувалося 1 727 кв. сажнів. Монастир мав землю і поза межам своєї території. Зокрема, у 1892 р. у Трипільській лісовій дачі височайшим повелінням було надано 150 дес. лісу. На території Трипільської дачі знаходилися одноповерховий флігель для сестер і велика будівля молочарні з кухнею, погріб для зберігання льоду та сарай, далі – баня такриниця, комора для зберігання зерна й сіна. Усю територію також було обнесено дерев'яною огорожею.

Згодом статус і господарсько-економічні можливості Києво-Покровського монастиря лише зміцнювалися. Згідно указу Київської духовної консисторії від 25 березня 1894 р. Києво-Межигірський монастир було передано у підпорядкування Покровського жіночого монастиря. Для цього височайшим повелінням від 26 березня 1894 р. Києво-Межигірський Свято-Преображенський чоловічий монастир було переведено у жіночий. З усіма своїми угіддями та капіталами ця обитель тепер ставала приписною Києво-Покровського жіночого монастиря. Заснований ще у 988 р., Києво-Межигірський монастир мав також свій потужний архітектурно-господарський комплекс. На його території розташовувалися три церкви – Петропавлівська (1604 р.), Спасо-Преображенська (1611 р.) та новозбудована домова в ім'я Вознесіння Господнього (1886 р.).

На території монастиря розташовувалися три житлових будівлі. Два великих старовинних одноповерхових будинки з підвалами та мезонінами, в яких розміщувалися просфорня, пекарня, квасоварня, трапезна, кухня, пральня, і чернечі келії. Ще був великий двоповерховий будинок колишньої фарфорово-фаянсової фабрики, що тут знаходилася з 1798 по 1886 рр. На початку 20 ст. тут було проведено відповідні ремонтні роботи і цей корпус перетворено на готель для гостей і прочан. З господарських споруд тут були комора з провізією для

[26] ЦДІАК України. Ф. 183. Оп. 1. Спр. 490. Арк. 263.
[27] Ibid. Арк. 267.

монастиря, конюшня, сарай для карет і сінник, двір для худоби, два льодовники та бакалійна лавка. Усі будівлі були добротними, зведені на кам'яному фундаменті, покриті металевим дахом. За межами монастиря розташовувалися два готельні будинки, дві криниці. До всіх будівель було підведено водопровід.

Приєднаний Києво-Межигірський монастир також мав значні земельні угіддя. Власне монастирської землі нараховувалося 106 дес. 1 145 кв. сажнів. У 1896 р. височайшим повелінням Межигірській обителі із казенної Києво-Межигірської лісової дачі додатково було наділено земельну ділянку розміром 150 дес. з молодим лісом. На її території було збудовано одноповерховий флігель для черниць, будинок лісника, великий сарай для зберігання сіна, стійла для худоби, погріб, клуня, криниця.

На прикладі Києво-Покровської обителі можна простежити особливості ведення тогочасної монастирської бухгалтерії. Усі грошові суми, що перебували в обігу монастиря, ділилися на три види за принципом їх надходження та використання: штатна сума, неокладна сума та кружечний збір. Штатною сумою називалися субсидії від державної скарбниці, асигновані за штатами від Державного казначейства. Неокладні суми включали в себе доход монастирів від продажу свічок, від нерухомого майна, господарських закладів, капіталів і приватних пожертв. Кружечний збір формували доходи від треб для богомольців і відсотки з капіталів. Існувала система звітності за приходно-втратних книгах по штатних і неокладних сумах спряла здійсненню відносно систематичного контролю над доходами та витратами монастирів.

Монастирські церковно-економічні суми Києво-Покровського та Межигірського монастирів зберігалися частково готівкою, частково – на рахунках в ощадній касі, у цінних паперах. Наприклад, станом на 1907 р. на приход обох монастирів надійшло 67 761 руб. та процентними паперами Покровського монастиря 75 руб. На початок 1908 р. обидва монастирі мали: 458 руб. 27 коп. готівкою, в ощадній касі – 640 руб. 72 коп., у процентних паперах – 89 906 руб. і притчових 3 125 руб. Станом уже на 1912 р. сума цінних паперів, що належали Києво-Покровському та Межигірському монастирям, зросла і становила 94 931 руб.[28]

Процентні папери зберігалися у Київській конторі Державного банку, а в монастирській касі – тільки розписки цієї контори. Зокрема, за дозволом Святійшого Синоду від 8 серпня 1912 р. в Київській конторі Державного банку було закладено частину монастирського капіталу у цінних паперах на суму 60 300 руб. для отримання позики на будівництво при монастирі кам'яного прибуткового дому та готелю. Для підтримання безкоштовної лікарні на монастирських рахунках ощадної каси міста Києва знаходилися кошти у сумі 440 руб., покладені на ці цілі покійною великою княгинею Олександрою Петрівною. Сюди ж надходили і пожертви від небайдужих до благодійницької справи заможних містян і дворян. Так, упродовж 1912 р. на ці рахунки надійшло 104 990 руб., які практично всі було використано для потреб цих лікувальних закладів[29].

[28] Ibid. Арк. 265.
[29] ЦДІАК України. Ф. 183. Оп. 1. Спр. 528. Арк. 360.

ПРОСВІТНИЦЬКА ТА БЛАГОДІЙНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МОНАСТИРЯ

Взаємовідносини держави і церкви в 19 ст. у галузі соціальної політики являли собою добре розвинену систему заходів, оскільки більшість членів суспільства другої половини 19 ст. – від імператора та членів його сім'ї і селянства – усвідомлювали свою приналежність до Православної церкви, канонічні правила життя якої встановлювали для кожного православного необхідність робити пожертви та займатися благодійництвом. Саме тому в 19 ст. благодійність стає нормальним явищем для імператорської родини, міщан, купців та інших категорій населення. Благодійністю займалися як приватні особи, так і засновники державних і громадських закладів для надання різного виду соціальної допомоги. Християнська благодійність, милосердя, меценатство пропагувалися регулярними публікаціями звітності з цього напряму суспільної, державної та церковної діяльності.

У 1889 р. з ініціативи засновниці Києво-Покровського монастиря великої княгині Олександри Петрівни було створено однокласну церковно-приходську школу для дівчаток. Вже у 1907 р. з ініціативи ігумені Мелитини та за підтримки єпархіального начальства і Київської духовної консисторії цю школу було реорганізовано у двокласну за програмою тогочасних двокласних церковно-приходських шкіл. Ця школа перебувала під головним управлінням настоятельниці монастиря й у віданні Київського відділення єпархіальної училищної ради. У штаті школи була завідуюча, вчитель Закону Божого та сім вчительок: три – з різних предметів, одна – по співу, одна вчителька креслення та малювання, дві – з рукоділля[30]. За фаховістю це були підготовлені для такої діяльності люди, мали відповідну освіту і практичний досвід. Зокрема, вчитель Закону Божого закінчив у свій час Київську духовну академію, вчительки з інших предметів мали освіту, здобуту у Чернігівському духовному училищі, Першому жіночому Київському духовному училищі, Петербурзькому патріотичному інституті, Прилуцькій жіночій гімназії. Дві вчительки рукоділля були послушницями цього монастиря. Одна з них закінчила школу рукоділля імператриці Марії Олександрівни у Санкт-Петербурзі, друга – мала атестат Московської ремісничої управи.

До програми навчання вихованок училища входило 16 предметів: молитви, священна історія Старого Заповіту, священна історія Нового Заповіту, катехізис, богослужіння, церковна історія, слов'янська мова, російська мова, російська історія, арифметика, геометрія, географія у зв'язку з явищами природи, креслення, чистописання, церковний спів і рукоділля[31]. При монастирській школі існувала бібліотека, яка повністю забезпечувала учениць необхідними для їх навчання підручниками та посібниками. Однак тут бракувало художньої літератури, необхідної для позакласного читання.

Це був навчально-виховний заклад з гуртожитком і притулком для вихованок. Приміщення притулку належало самій школі. У ньому розміщувалися кімнати для учениць і квартири для вчителів. На повному монастирському забезпечені, що передбачало повноцінне харчування й одяг, тут проживало та навчалося близько 70 дівчаток щороку. При монастирі також було організовано школу живопису з 15

[30] ЦДІАК України. Ф. 179. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 4.
[31] ЦДІАК України. Ф. 179. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 2.

ученицями, ризничну та білошвейну школи по 8 учениць, взуттєву майстерню для навчання всіх бажаючих. Їх вихователькими й учительками були сестри монастиря.

При приписному Межигірському монастирі також існувала жіноча школа, в якій на повному монастирському забезпечені навчалося 17 дівчаток[32].

Клопотання про прийом дітей до школи разом з їх метричними свідоцтвами подавалися батьками чи опікунами безпосередньо на ім'я настоятельниці монастиря. Дослідження архівних матеріалів дозволяє зробити аналіз чисельності, вікової категорії, соціального походження учениць і часу їх зарахування до школи. Вдалося з'ясувати, що станом на 1908 р. у церковно-приходській школі Києво-Покровського монастиря навчалося 69 учениць. Усі вони були віком від 7 до 17 років. Це були переважно діти-сироти або напівсироти, представниці різних станів: із селян, містян, козаків, військових, духовних осіб, урядників[33].

Києво-Покровський жіночий монастир заслужив слави лікарняної обителі. Стараннями княгині Олександри Петрівни при монастирі було облаштовано лікарню на більше 100 місць для бідних хворих, як жінок, так і чоловіків всіх християнських сповідань, амбулаторію з безкоштовним виданням ліків для хворих з мирян, два притулки для важкохворих невиліковних пацієнтів, притулок для сліпих. Наприклад, упродовж 1907 р. послугами монастирських лікарень скористалися 1 095 осіб різних станів, було видано 72 827 безкоштовних рецептів з медикаментами. З часом авторитет монастирських лікувальних закладів серед мешканців Києва та регіону лише зростав, а можливості розширювалися. Так, у 1912 р. послугам безкоштовної лікарні при монастирі скористалося 27 313 пацієнтів, які зробили понад 60 тис. відвідин[34]. Послугами лікарні для стаціонарних хворих з хірургічним і терапевтичним відділенням з ізолятором, розрахованих на 158 ліжок, наприклад, у 1912 р. скористалося 1 318 осіб. Лікарняна аптека видавала безкоштовно ліки за понад 73 тис. рецептами від місцевих лікарів. Також два наявні відділення для хронічних хворих на 26 ліжок і сліпих на 21 ліжко-місце були постійно заповненими пацієнтами[35].

Як засвідчують звіти лікарні, географія хворих, що перебували на лікуванні в медичних закладах Києво-Покровського монастиря, та їх соціальна приналежність були досить широкими. Пацієнтами лікарень монастиря були представники практично всіх станів тодішнього суспільства з майже усіх губерній європейської частин Російської імперії. Лікування й утримання хворих тут залишалося безкоштовним. Увесь сестринський і молодший медичний персонал складався з сестер і послушниць монастиря. «Княжа лікарня» при Покровському монастирі, яка на середину 1890-х рр. розширилася до 500 ліжко-місць, де постійно працювало біля сорока лікарів, вважалася найкращою у Києві. Сюди направлялися переважно важкі хворі. Спектр хвороб, при яких тут надавали допомогу, також був досить широким. Тут лікували серцеві, шлунково-кишкові, очні, психічні хвороби тощо.

З 1893 р. головним лікарем лікарні Києво-Покровського монастиря було призначено старшого ординатора Київського військового госпіталю М.В. Соломку. У березні 1897 р. за височайшим повелінням Святійшого Синоду у відповідь на

[32] ЦДІАК України. Ф. 183. Оп. 1. Спр. 490. Арк. 266.
[33] Ibid. Арк. 270.
[34] ЦДІАК України. Ф. 183. Оп. 1. Спр. 528. Арк. 360.
[35] Ibidem.

запит Обер-прокурора при благодійницьких лікувальних закладах Київського Покровського жіночого монастиря було затверджено п'ять медичних посад: одного головного лікаря та 4 лікарів-ординаторів[36]. Лікарі, а також черниці та послушниці монастиря постійно надавали допомогу хворим як в самому монастирі, так і поза його межами. Так, у 1899 р., під час спалаху чуми в Астраханській губернії, група лікарів і черниць, що працювали медсестрами та санітарками у лікарні Києво-Покровського монастиря, була направлена до осередку цієї епідемії[37].

З часом і розвитком діяльності монастиря постала потреба у збільшенні кількості лікарських посад. 6 січня 1903 р. височайшим указом імператора Миколи II було затверджено рішення Державної Ради, як відповідь на подання обер-прокурора Святійшого Синоду, про запровадження посади прозектора (патологоанатома) та двох лікарів-ординаторів. Тепер безкоштовна лікарня та поліклініка для мирян при Києво-Покровському жіночому спільножительному монастирі перебувала під наглядом київського губернатора і лікарського відділення Київського губернського управління. Головний лікар цієї лікарні, згідно приписів, які існували на той час для лікувальних закладів такого типу, мав регулярно подавати до Київського губернського управління інформацію про стан лікувальної справи, кількість хворих, що перебували на лікуванні, а також формувати річні звіти. Крім того, такі лікувальні заклади діяли згідно статуту, що затверджувався обер-прокурором Святійшого Синоду за погодженням з міністром внутрішніх справ[38].

З вересня 1903 р. височайшим наказом по цивільному відомству на службу по відомству православного сповідання лікаря при дворі Великого князя Петра Миколайовича, колезького асесора В. Ярошевського було призначено старшим лікарем безкоштовної лікарні для хворих при Києво-Покровському жіночому спільножительному монастирі[39]. Вже у травні 1907 р. височайшим указом старшому лікарю Василю Ярошевському було надано титул почесного лейб-медика при дворі Його Імператорської Величності[40].

Також при монастирі було дві богадільні – для сліпих і хронічно хворих жінок. Так, станом на 1908 р. на монастирському утриманні перебувало 21 незряча хвора та 31 особа у богадільні для хронічних хворих. У серпні 1909 р. наказом російського імператора Миколи II із фонду на непередбачувані екстрені потреби було виділено 80 тис. руб. на побудову й обладнання додаткового приміщення хірургічного відділення при лікарні Київського Покровського жіночого монастиря[41].

Законом, погодженим Державною думою та Державною радою Російської імперії від 14 листопада 1909 р. лікарям лікарні при Києво-Покровському жіночому монастирі згідно медичного положення надавалося право на пенсію – старшому лікарю 1 500 руб. на рік, а лікарям-ординаторам і прозектору – 750 руб.[42]

---

[36] Об утверждении должностей старшего врача и 4 врачей-ординаторов при благотворительных заведениях Киевского Покровского женского монастыря. *Церковные ведомости.* 1897. № 10. С. 81.
[37] *Бойчак М.П.* История Киевского военного госпиталя. Киевский госпиталь в XVIII-XIX вв. Становление развитие военной медицины в Украине. *Преса України.* 2006. С. 406-416.
[38] Высочайшие повеления. *Церковные ведомости*. 1897. № 10. С. 58.
[39] Высочайший приказ. *Церковные ведомости*. 1897. № 39. С. 353.
[40] Именной Высочайший указ. *Церковные ведомости*. 1907. № 31. С. 212.
[41] Высочайшее повеление от 7 августа 1909 г. о выделении денег на строительство хирургического отделения. *Церковные ведомости.* 1909. № 40. С. 359.
[42] Одобренный Государственным Советом и Государственною Думою и Высочайше утвержденный 14 ноября 1909 г. закон. *Киевские епархиальные ведомости.* 1910. № 8-9. С. 66.

Києво-Покровський і його приписний Межигірський монастирі були часто відвідуваними обителями. При монастирях діяли готелі – зимові та літні – для прийому мандрівників із забезпеченням їх частковим безкоштовним харчуванням. У дні монастирських храмових світ число мирян збільшувалося за рахунок мешканців міста та прихожан з навколишніх сіл і містечок[43].

Висновки

Міські умови та давні християнські традиції формували особливий характер київських монастирів. Розміщені практично у центральній частині великого міста, як древні, так і новостворені монастирі Києва ставали духовними та культурними центрами, були втіленням його величі й історичного минулого. Їх численні святині, благодійницькі та освітні заклади притягували містян, прочан і мандрівників, оскільки саме такі монастирі найбільше відповідали соціальним запитам і релігійно-моральним потребам міського населення. Розширення логістичних маршрутів, розвиток залізничного сполучення Києва з іншими регіонами сприяло зростанню притоку прочан і мандрівників до монастирів міста.

Києво-Покровський жіночий монастир, заснований у 1889 р., був останнім монастирем збудованим у місті Києві в синодальний період. Однак, за короткий час обитель змогла стати важливим духовним центром, закумулювати православні святині, сформувати духовний авторитет черниць та естетичний вплив урочистих монастирських богослужінь, вплинувши на культурну атмосферу великого міста. Місто також мало свій суттєвий вплив на монастир. Розташування обителі у центральній частині Києва стало вирішальним з точки зору її господарської та соціокультурної діяльності. Статус великого міста та мета його засновниці з організації такого монастиря впливали на формування складу черниць і послушниць, що відрізняло цей монастир від інших обителей єпархії. У першокласні монастирі, до яких належав і Києво-Покровський спільножительний жіночий монастир, частіше вступали представниці дворянського стану. На посаді настоятельниць цього монастиря були, як правило, представниці так званого «освіченого чернецтва».

Соціально-економічні та суспільно-політичні зміни, що припали на другу половину 19 – початок 20 ст. сприяли тому, що традиційно релігійна функція православних монастирів уже не задовольняла потреб поставлених часом. У зв'язку з цим в досліджуваний період особлива увага приділялася відкриттю при монастирях навчальних закладів, посиленню благодійницької та культурно-просвітницької діяльності. Процеси урбанізації та торгово-промислового розвитку Києва спонукали керівництво та чернецтво монастиря йти в ногу з часом, відповідати запитам оточуючого соціуму. Завдяки монастирям, Київ, в умовах стрімких трансформаційних змін суспільства, продовжував зберігати свій неповторний образ древньої християнської столиці. У той же час монастирі ставали частиною міського середовища, вміло використовуючи результати урбанізації та економічного розвитку, поєднували значення релігійних та історико-культурних центрів. Їх відвідування прочанами та мандрівниками набувало не лише характеру поклоніння святині, але мало і просвітницький характер.

[43] ЦДІАК України. Ф. 183. Оп. 1. Спр. 490. Арк. 266.

REFERENCES

Boichak, M.P. (2006). History of the Kyiv military hospital. Kyiv hospital in the 18th–19th centuries. Formation and development of military medicine in Ukraine. *Presa Ukrany,* 406-416 [in Russian].

Chuchalin, O. (2023). Organization of the Orthodox Monasteries' Management of the Russian Orthodox Church in the 18th – at the beginning of the 20th century. *Consensus, 1,* 20-32. DOI: https://doi.org/10.31110/consensus/2023-01/020-032 [in Ukrainian].

Chuchalin, O. (2024). Typology and structure of monasteries of the Kyiv diocese during the Synodal period (the end of the 18th – the beginning of the 20th century). *East European Historical Bulletin, 31*, 36-49. DOI: https://doi.org/10.24919/2519-058X.31.306361 [in English].

Dehtiarov, M.H. & Reutov, A.V. (1997). *Michael's Golden Domed Monastery*. Kyiv: Tekhnika [in Ukrainian].

Denisov, L.I. (1908). *Orthodox monasteries of the Russian Empire*. Moskva: Izdanie A.D. Stupina [in Russian].

Kilesso, T. (1999). *Vydubych monastery*. Kyiv: Tekhnika [in Ukrainian].

Kryzhanovska, O. (2001). *Kyiv-Floriv (Voznesensk) nunnery in documents and materials of the 16th – early 20th centuries*. Kyiv [in Ukrainian].

Liubinetskii, N.A. *Land ownership of churches and monasteries of the Russian Empire*. Sankt-Peterburg: Sinodalna tipografiya [in Russian].

Rubakin, N.A. (1912). *Russia in numbers. country People. Estates Classes*. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo 'Vestnik znaniya' [in Russian].

Smolich, I.K. (1996). *History of the Russian Church. 1700-1917*. Vol. 8 (1). Moskva: Izdatelstvo Valaamskogo Spaslo-Preobrazhenskogo monastyria [in Russian].

Smolich, I.K. (1999). *Russian monasticism: 988-1917 Life and teaching of the elders*. Moskva [in Russian].

Sokyrska, V. & Vovk, A. (2023). Kyiv' Monasteries in the 19th – Early 20th Centuries in Ecclesiastical and Secular Historiography of the Pre-Soviet Period. *Consensus, 4,* 151-163. DOI: https://doi.org/10.31110/consensus/2023-04/151-163 [in Ukrainian].

Znamenskii, P.S. (1870). *History of the Russian Church*. Kazan: Universitetskaia tipografiia [in Russian].

Zybkovets, V.F. (1975). *Nationalization of monastic properties in Soviet Russia (1917-1921)*. Moskva [in Russian].

Zverinskiy, V.V. (1890). *Material for historical and topographic research on Orthodox monasteries in the Russian Empire, with a bibliographic index. T. 1: Conversion of old and establishment of new monasteries from 1764-95 to July 1, 1890*. Sankt-Peterburg: Tipografiya V. Bezobrazova i Komp. [in Russian].

Надійшла до редакції / Received: 27.01.2024 *Схвалено до друку / Accepted: 11.06.2024*